

NOGMAALS DE KLOKKEN VAN ZANDEWEER

Redmer Alma

Een half jaar geleden schreef ik in *Groninger Kerken* over de opschriften op de klokken van Zandeweer¹. Ik constateerde dat bij nauwkeurige lezing van de inscripties op de Mariaklok uit 1467 in totaal vijf personen worden vermeld: twee kerkvoogden, Dode en Gaike, en drie 'ho(e)iscoppen': Otto ter Hansowe, Hilbrant Schinkel en vrou Blike (to Framma). Om te achterhalen wat we onder een 'hoiscop' moeten verstaan, ging ik op de drie laatstgenoemde personen nader in en toonde ik aan dat zij een relatie met het kerspel Zandeweer hadden, hoewel geen van drieën daar woonachtig was. Een antwoord op de vraag naar de betekenis van het woord 'hoiscop' kon evenwel nog niet worden gegeven.

Tot mijn aangename verrassing ontving ik naar aanleiding van dit artikel een groot aantal mondelinge en schriftelijke reacties, waarvoor ik de inzenders hierbij hartelijk dank zeg. Op sommige van deze reacties zal ik hieronder ingaan, speciaal naar aanleiding van het begrip 'hoiscop', waarop de meeste ervan betrekking hadden.

HOVETSCHOP

De heer J.B. Bronsema te Nijmegen en Mr. L.J. Noordhoff te Haren wezen mij op het feit dat de hoofdelingen uit de familie Addinga in Westerwolde 'hovetschoppe' worden genoemd, zoals vermeld door Dr. H. Feenstra in zijn *Adel in de Ommelanden*. Feenstra stelt dat de vorm een samentrekking is van 'hovetling' en 'heerschop'². Dit lijkt mij echter niet waarschijnlijk: de uitgang -(e)ling is evenals -schop of -schap in deze woorden zonder significante betekenis; de woorden kunnen dan ook in principe door elkaar worden gebruikt, zoals we ook de latijnse vorm 'capitaneus' naast 'capitalis' vinden. Daarom willen personen van buiten het Friese gebied, die met de term 'hoofdelling' niets kunnen aanvangen,

1. De Mariaklok in de toren van Zandeweer, waar drie 'hoiscoppen' op zijn vermeld.

nog wel eens die uitgangen variëren zonder dat dit iets zegt over de betekenis van het begrip. Zo vinden we de vermeldingen van de Addinga's als hovetschop uitsluitend in oorkonden die door de Duitse abdij Corvey zijn uitgevaardigd. Er is geen reden om aan te nemen dat de term in Groningen zelf ooit in zwang is geweest en daarom ben ik in mijn artikel op dit feit ook niet verder ingegaan. De onbekendheid met de term hoofdelling zal de reden van de afwijkende terminologie zijn.

Zo wees Dr. O. Vries te Westergeest mij op een brief van de stad Amsterdam uit het jaar 1479, gericht aan Peter Kannyng, hooscip te Sneek³. Andere voorbeelden van verbastering zijn

het privilege van keizer Frederik III voor Uniko Ripperda, 'Hauptman zu Farnesum', van 1474 en twee oorkonden van de Geldersman Henrick van Camphusen uit 1511 en 1512, waarin deze zijn zwager Relof van Ewsum 'hovetman' noemt⁴. In al deze gevallen is de parallelle term in het Friese gebied gewoon 'hoofdelling'. Dr. Vries wees mij wel op één vermelding van 'Hayo Heringha, hauscyp op Aemland'⁵, maar op grond hiervan hoeft nog niet te worden geconcludeerd dat de term algemeen voorkwam, want de positie van de hoofdelingen van Ameland was aanzienlijk anders dan die van de andere hoofdelingen in Friesland en de Ommelanden.

1 Redmer Alma, 'Rondom de klokken van Zandeweer', *Groninger Kerken*, VII (1991) 109-111.

2 H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden* (Groningen, 1988) 43.

3 *Hansisches Urkundenbuch*, X (Leipzig, 1910) 475, nr. 738. Het gaat hier om een weinig vertrouwenswekkend afschrift: met Kannyng moet wel Harynxma zijn bedoeld.

4 Gemeente-archief Groningen, Register Feith 1474.12, resp. Rijksarchief Groningen, Familie-archief Ewsum inv. nr. 49, reg. 123 en 125.

5 P. Sipma, ed., *Oudfriesche Oorkonden*. Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen 1-3 (3 dln; 's-Gravenhage, 1927-1941) II, nr. 64.

HEERSCHAP

Een variatie in betekenis zien wij ook bij het woord heerschap. In de Ommelanden betekent deze term rond 1500, waarschijnlijk niets meer dan 'aanzienlijk persoon', al of niet hoofdeling. Zo vinden we in een niet gedateerde lijst, die uit het eind van de vijftiende eeuw moet stammen, met opgaaf van "wat elck clooster ende elck dorp, elck heerscop" aan de stad Groningen pleegt te geven, zowel namen van hoofdelingen als van niet-hoofdelingen terug⁶.

78

In Friesland kreeg het woord 'heerschap' in de Saksische tijd — in het begin van de zestiende eeuw — een heel andere betekenis en duidde het op een hoofdeling die in een bepaalde relatie tot de landsheer stond. Ook Peter Kammingha die in 1501, als eerste in Oudfriese teksten, 'heerschap' wordt genoemd, is een bijzondere hoofdeling: namelijk van Ameland⁷. In de zestiende en zeventiende eeuw worden daarentegen in de Ommelanden alleen personen expliciet heerschap genoemd die juist niet tot de adel gerekend kunnen worden⁸.

Het is hier niet de plaats om op de precieze ontwikkeling van de betekenis van de woorden hovetschap of heerschap in te gaan. Als met hoiscop één van deze twee woorden bedoeld is, moet er in beide gevallen sprake zijn van een verschrijving. Is hovetschap bedoeld, dan stelt ons dat voor het probleem dat deze term, zoals gezegd, in Groningen nooit en in Friesland slechts in één bijzonder geval gevonden wordt, alsmede dat we dan moeten verklaren hoe in één kerspel maar liefst drie hovetschoppen, alias hoofdelingen, worden aangetroffen, waar dit in die periode iets zeer ongebruikelijks zou zijn.

Vandaar dat ik eerder geneigd ben in de ho(e)iscop een verschrijving voor he(e)rschap te zien: een fout van de klokkengieter, een man van elders die de term niet kende of wellicht het briefje met de te gieten tekst slecht kon lezen. De vele verbasterde teksten op andere klokken geven wel aan dat dit veel voorkomt.

De heer P. Drenth te Heiligerlee wees mij nog op een mogelijke relatie met het Middelnederlandse 'hoir', erfgenaam, (na)geslacht (een woord dat wij overigens in de vorm 'oir' thans nog kennen). Ik ben wat huiverig om deze relatie te bevestigen, want de vorm 'hoirscop' kennen wij nog minder dan de andere mogelijke oplossingen voor 'hoiscop' en geeft nog minder een idee van haar betekenis.

COLLATOREN?

Drs. T.B. Juk te Hattem deelt mijn conclusie dat met hoiscoppen heerschappen bedoeld zijn. Hij vraagt zich

terecht af op grond waarvan de drie hoiscoppen eigenlijk op de klok zijn beland en vermoedt dat dit samenhangt met het feit dat zij het collatierecht van de kerk bezaten. De vooraanstaande plaats die vrou Blike to Frama op de klok inneemt, zou dan ook meer een gevolg zijn van haar grotere aandeel in de collatie dan van haar algemene maatschappelijke positie, hoewel het één natuurlijk samenhangt met het ander. Inderdaad is het moeilijk oorzaak en gevolg te scheiden als men iemands sociale positie in deze tijd wil bepalen, maar ik denk dat de heer Juk gelijk kan hebben als hij wijst op het belang van de collatie bij het bepalen van wie in aanmerking komt om op het randschrift van een klok te worden verueeuwigd. Over de collatie van Zandeweer is mij helaas niets bekend, maar het is natuurlijk niet onmogelijk dat de drie personen wier namen op de klok staan vermeld, en hun nazaten, hierin een aanzienlijk deel bezaten, zo zij al niet geheel over dit recht beschikten.

Ook dit artikel kan dus worden afgesloten met de conclusie dat het laatste woord over deze kwestie nog niet is gezegd. Nader onderzoek zal hier in de toekomst hopelijk wat meer licht op kunnen werpen.

Over de schrijver

Drs. R.H. Alma (1963), Bandoengstraat 35b, 9715 NC Groningen, tel. 050-732850, studeerde wiskunde en geschiedenis te Groningen, is als assistent in opleiding verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de R.U. Groningen en bereidt een dissertatie voor over het Groninger patriciaat en de Ommelander adel in de Late Middeleeuwen.

HENRICK EN HERMAN

In het bijschrift bij de foto van de Mariaklok in de toren van Zandeweer (*Groninger Kerken*, VIII (1991) 109, afb. 1) heeft de redactie een fout gemaakt. Henrick Kokenbacker goot wel in 1466 de klok voor Feerwerd (nu in Oostum), maar niet die voor Zuurdijk. De Zuurdijkster klok is een werkstuk uit 1482 van de klokkengieter Herman (to der Gans).

Overigens bestaat wel verwantschap tussen de Catharinaklok van Zandeweer (ook van Henrick) en de klok in Zuurdijk: hetzelfde schabloon voor een heiligenfiguur is gebruikt, — in Zandeweer stelt die de H.Ludierus (= Liudger) voor en in Zuurdijk de H.Kunbertus (zie A. Pathuis en M.A. de Visser, *Beredeneerde lijst van torenklokken in de provincie Groningen* (Groningen, 1945) nrs. 479 en 493). Zo ook is de voorstelling van Catharina in Zandeweer dezelfde als die van Catharina op

de door Herman in 1478 gegoten klok in Ulrum (zie Pathuis en De Visser, *Lijst*, nr. 399). Het is niet onwaarschijnlijk dat Henrick wel in 1467 de voormalige klok voor Holwierde goot: die is nu in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten te bewonderen (zie Pathuis en De Visser, *Lijst*, nr. 198).

De verwantschap van het werk van Henrick met dat van Herman is niet verwonderlijk: beiden waren leerlingen van de beroemde klokkengieter Ghert Klinghe. Toch zou hun relatie nog eens een nauwkeurige studie verdienen, waarbij de Friese en Duitse klokken van dit tweetal mede in de beschouwingen zouden moeten worden betrokken. Iets voor een *campanoloog*?

2. Gipsaffgietsel van de beeltenis van S.Ludierus op de Catharinaklok van Zandeweer.

Randschrift

In noot 1 op p.109 van het meerge-noemde artikel is het randschrift op de Mariaklok correct vermeld, met uitzondering van één weggevalen woord: in plaats van 'Otto Hansowe' dient 'Otto ter Hansowe' te worden gelezen. We geven het hier nog eens volledig weer: 'Marie to ere do Otto ter Hansowe unde Hilbrant Schinkel hoiscop weren unde Dode unde Gaike vogde Henrick Kokenbacker mi goten hat / Anno Dni MCCCCLVII Maria bin ick gheheten dat kerspel to Santwer let mi gheten'.

Redactie

Verantwoording illustraties
1, 2: Jan Hovinga, Zuidlaren

6 In diverse afschriften bewaard. Ik citeer hier uit Rijksarchief Groningen, Hs. in quarto 192, fol. 4-9.

7 Sipma, *Oorkonden I*, nr. 454.

8 Feenstra, *Adel*, 42-43 en 55-57.